

УДК: 314(497.7 Скопје)18”
DOI: https://doi.org/10.18485/srpske_studije.2022.13.2
Рад примљен: 16. јуна 2022.
Рад прихваћен: 27. јуна 2022.

Акад. др Драги Ђоргиев

редовни професор

Институт за националну историју, Скопље

gjorgiev.dragi@yahoo.com

Др Борче Илиевски

редовни професор

Универзитет „Свети Кирил и Методиј”, Скопље

Филозофски факултет

borce@fzf.ukim.edu.mk

СТАНОВНИШТВО У СКОПСКОЈ КАЗИ ТРИДЕСЕТИХ ГОДИНА XIX ВЕКА (ИСТОРИЈСКО-ДЕМОГРАФСКИ ПРИКАЗ)

Апстракт: У раду је, на основу више објављених изворних материјала османске провенијенције из прве половине XIX века, анализирана демографска структура Скопске казе. Представљен је укупни број становништва у кази, верска структура, међусобни однос градског и сеоског становништва и миграције. Демографски подаци османске провенијенције у неколико конкретних примера пореде се са статистичким и демографским подацима са краја XIX и почетка XX века, чиме се прати динамика демографских кретања у Скопској кази до краја османске владавине.

Кључне речи: Скопска каза, османски пописи, Качаничка нахија, демографска структура, Скопље, миграције.

Од средине XX века проучавање демографских кретања постаје саставни део научног интереса историчара, под утицајем бројних демографских, економских и мултидисциплинарних истраживања. То је пак довело до проучавања међусобног утицаја одређених значајнијих историјских догађаја и демографских промена на глобалне историјске токове. У том контексту развила се и историјска демографија као посебна научна дисциплина. Науч-

но интересовање за нове историографске теме дало је нови значај великом броју архивских материјала, од којих је већи део и до тада био познат, али се готово уопште није користио. У оквиру историјске демографије пописи становништва почели су детаљно да се проучавају.¹

Први покушај спровођења пописа у Османском царству, у складу са принципима и методологијом западних земаља, почео је 1831, када је био спроведен први општи попис мушког становништва у држави.² На основу пописа израђивали су се регистри становништва у којима су биле евидентирани демографске промене у селима и градовима, број исељених, досељених, новорођених и умрлих. У споменутих регистрима учувају се и неке разлике. Тако је у регистру муслиманског становништва Тетовске казе из 1832/33. године, поред личног и очевог имена уписано и породично име (презиме) становника. На пример: Хусеин Мат син Османа у Равену, Салих Река син Ибрахима у Чеграну, Иљас Чакр син Абдурахмана у Челопеку и слично. Са друге стране, у регистру Скопске казе из исте године записано је само лично и очево име становника муслиманске вероисповести; на пример: Ахмед син Адила у Крушопеку, Вели син Синана у суседном Грчцу итд. У Тетовској кази уписана су мушка деца рођена у периоду 1833–1836. године, старија од годину дана, док су у Скопској кази уписана и мушка новорођенчад млађа од годину дана.³

- 1 Историја савремених пописа почиње у Шведској пописом становништва из 1749. године, када је почело и вођење евиденција о природном кретању становништва (рађање, умирање, венчања). Године 1790. био је спроведен попис становништва у Сједињеним Америчким Државама, а 1801. у Француској и Великој Британији. Почетком XIX века пописи су постали редовна пракса европских земаља, које су започеле да их систематски спроводе у одређеним временским интервалима. Први савремени попис у Норвешкој био је спроведен 1815, у Холандији 1824, у Данској 1834, у Швајцарској 1837. године. Тридесетих година XIX века пописи су били спровођени и у германским државама, а од 1871, након уједињења, у читавој Немачкој. Т. Н. Hollingsworth, *Historical Demography. The sources of History: Studies in the uses of Historical Evidence*, Cambridge University Press, 1969, 70–73; А. Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb, 1999, 46–47.
- 2 S. Shaw, *The Ottoman Census System and Population, 1831–1914*, International Journal of Middle East Studies IX/3 (1978), 325–326; E. Akarli, *Ottoman Population in Europe in the Nineteenth Century. Its Territorial, Racial and Religious Composition*, Wisconsin, 1972, 30–37; K. Karpat, *Ottoman Population 1830–1914. Demographic and Social Characteristics*, Wisconsin, 1985, 20.
- 3 *Турски документи за историјата на Македонија, пописи од XIX век. Скопски санџак – Тетовска каза 1832/33, књига 1, том 1*, предговор и коментари А. Шериф, М. Бислими, И. Ибраими, Скопје, 2019. У евиденцију су биле уписиване и неке телесне карактеристике

Поменућа пописна евиденција за Скопску казу⁴ представља основни извор за проучавање демографских карактеристика Скопске области на почетку тридесетих година XIX века. Скопска каза се географски простирала у Скопској котлини и у већем делу Качаничке клисуре. Скопље је било административно седиште 176 оближњих села.

У кази је 1831. године евидентирано 9.660 муслимана, 11.700 немуслимана (раја) и 900 Рома мушке популације.⁵ Уколико се овим подацима дода исти број женске популације која није била пописана, онда се може закључити да је у кази било приближно: 19.320 муслимана, 23.400 немуслимана – хришћана и малог броја Јевреја, и 1.800 Рома. Односно укупно 44.520 становника, уз претпоставку да је број женске популације био једнак броју мушке.

Према пописном регистру из 1833. у Скопској кази живело је 9.721 муслиман, 11.425 немуслимана (раја), 861 Ром (муслимани и немуслимани) мушке популације.⁶ И овде, уз претпоставку да је број женске популације био једнак броју мушке. Према наведеној статистици у кази је живело: 19.442 муслимана, 22.850 немуслиманске раје (хришћана и Јевреја) и 1.722 Рома, односно 44,17% укупног становништва били су муслимани, 51,91% немуслимани, хришћани и Јевреји, и 3,91% Роми.

У складу са истим регистром из 1833. град Скопље имао је укупно 4.539 мушких становника, односно укупно становништво се састојало од приближно 9.078 житеља, што је представљало 20,40% укупног становништва казе.

У граду је већину чинило муслиманско становништво, које је бројило укупно 1.235 домаћинстава са 2.692 мушка члана или укључујући и женску популацију око 5.384 члана. Једно муслиманско домаћинство у просеку је бројило 4,36 чланова. У граду је било 46 махала, од којих је у 40 живело

муслиманских становника, односно то да ли имају бркове, браду, као и одређени хендикепи појединаца.

4 Н. А. Zorba, *1833 Tarihi Nüfus Defterine Göre Üsküp Kazası'nın Demografik Yapısı / Demographic Structure of Skopje from the 1833 Register*, Mediterranean Journal of Humanites VIII/1 (2018), 23–40; *Османлиски документи за историјата на Македонија, пописи од XIX век. Скопски санџак – каза Скопје 1832/33, књига 1, део 1*, предговор и коментари М. Бислими, А. Шериф, И. Ибраими, Скопје, 2020; *Османлиски документи за историјата на Македонија, пописи од XIX век на християнското население, Скопски санџак – каза Скопје 1832/33, књига 2, део 1*, предговор и коментари А. Шериф, Скопје, 2021.

5 E. Z. Karal, *Osmali İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara, 1997, 86–87; K. Karpat, *nav. delo*, 109.

6 Н. А. Zorba, *nav. delo*, 31–39.

муслиманско становништво, одвојено или пак заједно са хришћанским и ромским. У 21 махали евидентирано је било јединствено муслиманско становништво. Махале са највећим бројем муслиманских домаћинстава биле су Кебир Мехмед Челеби са 78, Капуџи Хамза са 69 и Уруч Паша са 56 домаћинстава, Ибни Омер и Џедид Иса бег са 52 домаћинства, Хатунџиклер са 51 домаћинством.⁷ Остале махале имале су испод 50 домаћинстава.

Највећи део муслиманског живља у граду живео је на левој страни Вардара. Од укупног броја муслиманских домаћинстава, само 44 била су евидентирана у махалама на десној страни Вардара, а остатак од 1.191 муслиманског домаћинства, односно 96,43% налазио се на левој страни реке. Овакво стање ће остати готово непромењено следећих деценија.⁸

Почетком тридесетих година XIX века у 24 махале живело је хришћанско становништво са укупно 566 домаћинстава, у којима је живео 1.301 мушки члан, а укупно приближно 2.602 становника. Једно хришћанско домаћинство у Скопљу у просеку је имало 4,59 чланова. Пет махала које су се налазиле на тадашњој северној периферији града, око познате *Топане*, биле су насељене само хришћанима, са укупно 82 домаћинства. Највећа хришћанска махала била је Хараџи Салахудинов, која се протезала дуж десне обале Вардара, са 128 хришћанских домаћинстава. Поред ње била је махала Гази Ментеш са 50 хришћанских домаћинстава.⁹ У поменутих два махалама било је евидентирано 178 хришћанских домаћинстава, односно 27,85% од укупног броја хришћана у граду.¹⁰

7 *Османлиски документи 1/1*, 41–48, 56–63, 92–99, 111–120, 174–182; Н. А. Zorba, *nav. delo*, 29–30.

8 Године 1844/45. више од 95% муслимана живело је у старом делу града, на левој страни Вардара. Те године у граду било је укупно 1.435 муслиманских домаћинстава, односно у периоду од десетак година број муслиманских домаћинстава у Скопљу увећао се за 16,2%. Године 1844/45. у Скопљу била су укупно 2.373 домаћинства. Од њих је било 60,4% муслиманских, 31,9% хришћанских, 4,93% ромских и 2,62% јеврејских домаћинстава. У исто време у граду је боравило 445 особа из других каза. Међу њима је било 320 хришћана, а 125 муслимана. Д. Ђоргиев, *Демографската и социо-економската структура на Скопје во средината на XIX век*, Историја 1–2 (2002), 31–40.

9 Н. А. Zorba, *nav. delo*, 29–30. Највећа хришћанска махала на левој страни Вардара била је махала Ибни Пајко са 113 хришћанских домаћинстава.

10 Следећих десетак година примећује се значајан пораст броја хришћана у поменутих махалама, без сумње као последица досељавања. У 1844/45. години у два махалама на десној страни Вардара има 287 хришћанских домаћинстава, односно 37,8% укупног броја хришћана у граду, док је укупни број хришћанских домаћинстава у граду био 759. До средине четрдесетих година XIX века број хришћанских домаћинстава на десној обали Вардара увећао се за 61%, док се укупни број хришћанских домаћинстава увећао за 34%.

Роми (*Kiptiyan*) су били евидентирани као посебна заједница. Званична статистика посебно региструје Роме хришћане и Роме муслимане. Године 1833. у граду је било 117 ромских муслиманских домаћинстава са 343 мушка члана, или приближно 686 Рома муслиманске вероисповести. Осим муслиманских, била су евидентирана и 24 ромска хришћанска домаћинства са 59 мушких чланова или око 118 Рома хришћана.¹¹ Једно ромско муслиманско домаћинство у просеку је имало 5,86 чланова, док је код ромских хришћанских домаћинстава просечни број чланова био 4,91.

У јеврејској махали (*Mahalle-I Yahudiyān*) била су забележена 73 домаћинства са 144 мушка становника или укупно око 288 становника. Једно јеврејско домаћинство у граду у просеку је имало 3,94 становника. За разлику од хришћана и муслимана, идуће деценије према османској статистици, код Јевреја се примећује опадање броја. Године 1844/45. у граду су била евидентирана 62 јеврејска домаћинства.¹² Међутим, према дефтеру о законској цизији из 1847/48. и 1848/49. године у Скопљу је било 75 јеврејских кућа.¹³

У односу на верску структуру према пописном регистру из 1833. године, 59,30% укупног броја становништва у Скопљу били су муслимани, 28,66% хришћани, 8,85% Роми (муслимани и хришћани) и 3,12% Јевреји.¹⁴ О споменутој 1833. години историчар Кристаћ Прифти износи сличне податке према којима је у граду Скопљу било регистровано 4.748 мушких особа или око 9.496 становника, од којих 5.332 муслимана, 3.076 хришћана, 800 Рома и 288 Јевреја,¹⁵ односно 54,15% муслимана, 32,39% хришћана, 8,42% Рома и 3,03% Јевреја.

Ова тенденција раста наставиће се и следећих деценија. Д. Ѓоргиев, *Демографската и социо-економската структура на Скопје*, 33.

11 Н. А. Zorba, *nav. delo*, 29–31.

12 Д. Ѓоргиев, *nav. delo*, 32.

13 П. Тодоров, *Скопје од почетокот на XIX век до крајот на османлиското владеење*, необјављена докторска дисертација, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филозофски факултет, Скопје, 2013, 59.

14 Н. А. Zorba, *nav. delo*, 26, 29–30.

15 К. Prifti, *Popullsia e Kosovës 1831–1912*, Tiranë, 2014, 179.

Верска структура Скопља наликује градовима из његовог ближег и даљег суседства, као што су Тетово,¹⁶ Кратово,¹⁷ Крива Паланка и др.¹⁸ Град је у првој половини XIX века очигледно прерастао у значајан економски центар овог дела Балкана, привлачећи хришћанске и муслиманске досељенике са једног ширег простора.¹⁹ У Скопској кази готово да није било села из којег тридесетих година XIX века нема исељених домаћинстава у Скопље.

-
- 16 Административно средиште Тетовске казе, али и економски центар Полога био је град Тетово. У граду су 1832/33. била евидентирана 183 хришћанска домаћинства са 617 мушких чланова или приближно 1.234 хришћана; и 640 муслиманских домаћинстава са 2.075 мушких чланова или око 4.150 муслиманских становника. Укупно је у граду живело око 5.384 становника од којих је 22,92% хришћана и 77,08% муслимана. N. A. Bakircilar, *Kalkandelen Kazasi' nin Yoklama Defteri (1836-1842) üzerine değerlendirilmeler / An Assessment of "Yoklama Defteri" of Kalkandelen District (1836-1842)*, Osmanlı dönemi Balkan Şehirleri, 1, Ankara, 2017, 373; *Турски документи*, 24-125; K. Prifti, *nav. delo*, 195.
- 17 Град Кратово био је седиште Кратовске казе са укупно евидентираних 1.059 мушких становника, односно Кратово је 1831. имало укупно 2.118 становника. У односу на укупни број становништва казе, варошког становништва је било 21,53%. У граду је било укупно 446 кућа, тј. у просеку у једном домаћинству живело је 4,74 чланова. Муслиманско становништво је живело је у пет махала. Приликом пописа евидентирано је 528 мушких становника, односно укупни број муслиманског становништва у граду износио је око 1.056 становника, што је представљало 49,85% укупног броја варошана. Хришћани су били друга по бројности заједница у Кратову. Они су живели у укупно 187 домаћинстава где је било евидентирано укупно 486 мушких особа или другим речима град је имао приближно 972 становника. Најмања заједница у Кратову били су Роми који су живели у 22 домаћинства са 45 евидентираних мушких чланова, односно 90 становника. K. Prifti, *navl. delo*, 164-170.
- 18 Слично као и у суседном Кратову, у граду Крива Паланка већину је чинило муслиманско становништво. У Кривој Паланци (*Eğri Dere*) 1831. био је евидентиран 761 мушки становник, односно градско становништво је бројило око 1.522 становника, што је представљало 11,14% укупног броја становништва у кази. За разлику од казе где је хришћанско становништво било заступљено са 90%, у административном центру казе приликом пописа било је евидентирано 199 мушких становника или око 398 становника хришћанске вероисповести који су живели у 85 домаћинстава и представљали 26,14% укупног становништва у граду. Једно хришћанско домаћинство у просеку бројило је 4,86 чланова. У граду су били евидентирани и Роми, укупно 102 становника у 25 домаћинстава, тј. у просеку 4,08 особа у једном ромском домаћинству. Већински верски елемент у Кривој Паланци било је муслиманско становништво. Било је евидентирано 511 мушких становника муслиманске вероисповести, односно приближно број муслиманског становништва у граду износио је 1.022 становника, што представља 67,14% укупног броја градског становништва. У Кривој Паланци било је укупно 216 муслиманских домаћинстава, односно у просеку једно муслиманско домаћинство бројило је 4,73 становника. K. Prifti, *nav. delo*, 164-167.
- 19 Д. Ђоргиев, *Демографската и социо-економската структура на Скопје*, 36-39; М. Јагодић, *Хришћани досељеници у Скопљу 1845: прилог проучавању миграција у Старој Србији*, Зборник радова Српски народ на Балканском полуострву од 6. до 20. века, Ниш, 2014,

Скопска каза је почетком тридесетих година XIX века била подељена на четири географске области. Област Чаир (*çayırova Kolu*), односно равничарска села скопског поља источно и југоисточно од Скопља, као и неколико села у подножју Скопске Црне Горе. У тој области било је евидентирано 56 села. Хришћанско становништво, које је живело у 52 села, било је већинско, док је муслимански живаљ био настањен у 19 села. У тој области забележено је и присуство ромског становништва (хришћана и муслимана) у 22 села. Највеће село у споменутој области било је село *Gürleler-i Bala* (Горњи Коњари),²⁰ где је становало муслиманско, хришћанско и ромско становништво у 120 домаћинстава са 369 мушких чланова или укупно око 738 становника. Највеће хришћанско село у тој области било је село Кожле са 73 домаћинства и 244 евидентирана мушка члана,²¹ односно приближно 488 становника. До средине четрдесетих година XIX века број домаћинства у селу Кожле порастао је на 78.²² Међутим, село је у већој мери било аграрно пренасељено јер се следећих деценија примећује стагнација и опадање броја становника.²³ Године 1913. у селу су била пописана 444 становника.²⁴ Најмање насељено место у области Чаир било је Рукомија²⁵ са само пет домаћинства.²⁶

Област Карадаг, односно Скопска Црна Гора (*Karadağ Kolu*) обухватала је 32 села северно и северозападно од града. Хришћански живаљ, који је био настањен у 28 села, био је већински. Највеће је село Кучевиште у којем је било евидентирано 117 хришћанских домаћинства са 452 мушка члана или приближно 904 становника. Кучевиште је уједно било и највеће село у Скопској кази почетком тридесетих година XIX века. Муслимански живаљ био је евидентиран у девет села, од којих највећа су Блаце са 49 до-

37–51. Тридесетих година XIX века у Скопљу, осим из оближњих села, бележе се и бројни досељеници из суседних каза. У пописним регистрима евидентирани су досељеници из Призрена, Битоља, Пазарџика као и са ширег балканског простора. *Османлиски документи 1/1*, 21–207; *Османлиски документи 2/1*, 22–83.

- 20 О селу Горњи Коњари детаљни опис види: Ј. Трифуноски, *Сеоска насеља Скопске котлине*, Скопље, 1964, 64–66.
- 21 Н. А. Zorba, *nav. delo*, 31.
- 22 *Турски документи за историјата на Македонија, пописи од XIX век, књига VI, том 1*, превод, редакција и коментар Д. Ѓоргиев, Скопје, 2002, 14–63.
- 23 О социјалној и аграрној структури села Кожле четрдесетих година XIX века види: Д. Ѓоргиев, *Танзиматот и немуслиманите во Македонија*, Скопје, 2019, 81–82.
- 24 М. Вујичић, *Речник места у ослобођеној области Старе Србије. По службеним податцима*, Београд, 1914, 133.
- 25 О читлуку, односно селу Рукомија, види: Ј. Трифуноски, *Скопско поље, антропогеографска испитивања*, Београд, 1955, 86–87.
- 26 *Османлиски документи 2/1*, 228.

мађинстава и 161 мушким чланом, око 322 становника; и село Брест са 39 домађинстава и 192 мушка члана, приближно 384 становника.²⁷ Већина села у Карадагу била је и верски и етнички хомогена. Хришћанско и муслиманско становништво заједно је живело у селима Горњи Оризари, Никиштане и Горње и Доње Свиларе.²⁸

Област Каршијак (*Karşıyaka Kolu*) обухватала је 59 села јужно од Скопља, углавном у сливном подручју Маркове и Кадине реке, као и неколико села у близини града. Највеће село у том подручју је било Драчево са 104 хришћанска домађинства и око 750 становника. Највеће село са муслиманским живљем било је Студеничани са 50 домађинстава и око 310 муслиманских становника; и осам ромских муслиманских домађинстава.²⁹ У Каршијаку је више села било мешовите верске и етничке структуре. У 21 селу живело је само муслиманско, док је у 16 било евидентирано само хришћанско становништво. У једном делу ових села живело је и ромско становништво.

Област Дервен (*Derbend Kolu*) обухватала је села западно од Скопља, у области и данас познатој под именом Скопски Дервен. Већи број села географске области Дервен почетком тридесетих година XIX века припадао је Тетовској кази.³⁰ Већина становништва Скопског Дервена била је муслиманске вероисповести, које је било настањено у свим селима те области. Ово становништво, готово без изузетка, било је албанско.³¹ Османска пописна евиденција за област Дервен, почетком тридесетих година XIX века, бележи хришћанско становништво у селу Глумово – пет породица и у селу Буковић – само једну породицу.³² Највеће село те области било је село Рашче са 66 домађинстава и 237 мушких чланова, односно у селу је живело око 474 становника. Село Рашче је почетком тридесетих година XIX века било

27 Н. А. Zorba, *nav. delo*, 33; М. Bislimi, *Breza regjistër I popullsisë 1831*, Shkup, 2018, 43–57.

28 Ромско муслиманско и хришћанско становништво било је евидентирано у селима Радишани, Орман, Ново Село и Влае. *Османлиски документи 1/1*, 258, 275–277, 280–284; Н. А. Zorba, *nav. delo*, 32–33.

29 Н. А. Zorba, *nav. delo*, 33–35; *Османлиски документи 1/1*, 335–341.

30 Села Глумово, Бојане, Рашче, Копаница, Арнакија, Семениште, Чајлане и Буковић била су део Скопске казе. Н. А. Bakircilar, *nav. delo*, 377.

31 О пореклу становништва у Скопском Дервену види: Ј. Трифуноски, *Скопски Дервен, антропологеографска испитивања*, Београд, 1954.

32 *Османлиски документи 2/1*, 435; Б. Илиевски, *Демографске карактеристике Скопског Дервена у периоду 1832/33. до 1913. године*, Српске студије 11 (2020), 131–149.

највеће село насељено муслиманским живљем у Скопској кази.³³ Дервен је у верском и етничком погледу био прилично хомогена област.

Качаничка нахија била је део Скопске казе. Обухватала је касабу Качаник и 20 оближњих села. У нахији је било 471 муслиманско домаћинство са 1.824 евидентирана мушка члана, односно око 3.648 становника муслиманске вероисповести. Ромског муслиманског становништва било је 19 домаћинстава, док је хришћанско домаћинство било једно, са једним мушким чланом у селу Мала Сопотница.³⁴ Нахија је обухватала већи део Качаничке клисуре и крајње јужне делове Косовске котлине. Два села, Белоградце и Никовце, географски припадају области Горња Морава.³⁵ У седишту нахије, касабу Качаник, било је регистровано 55 муслиманских домаћинстава са 164 мушка члана, односно 328 становника. Најбројније је било село Стагово³⁶ са 58 муслиманских домаћинстава и 185 мушких чланова, односно око 370 становника.³⁷ Иако Качаник није био највеће насељено место у нахији,

33 Н. А. Zorba, *nav. delo*, 35. *Османлиски документи 1/1*, 393–403. Село и у следећим деценијама до краја османске владавине остаје највеће село са муслиманским живљем. Године 1916. у Рашчу било је 1.083 становника. Д. Г. Гаджанов, *Мюсюманското население в новоосвободените земи. Научна експедиција Македонија и Поморавието 1916 г.*, сџст. П. Хр. Петров, Софија, 1993, 250.

34 У пописни регистар уписан је Стојан син Петка од 80 година са ниском пореском обавезом. *Османлиски документи 2/1*, 435. Почетком тридесетих година XIX века у Качаничкој клисури једино у селу Горанце је било евидентирано хришћанско становништво. Село се географски налази на граници између Качаничке клисуре и Полога. Административно је припадало Тетовској кази. У селу почетком тридесетих година XIX века било је евидентирано 20 муслиманских домаћинстава са 78 мушких чланова, око 156 становника; и седам хришћанских домаћинстава, са 26 мушких чланова, око 52 становника. Село је у току XIX и почетком XX века дало много хришћанских исељеника у Скопско и Полог. И поред исељавања, хришћанско становништво је било евидентирано у селу до краја османске владавине. Године 1912. у Горанцу је било једанаест хришћанских домаћинстава. Н. А. Zorba, *nav. delo*, 36; Н. А. Bakircilar, *nav. delo*, 376; Ј. Трифуноски, *Качаничка клисура, антропогеографска испитивања*, Београд, 1950, 66–69; *Скопска епархија 1912. године*, приредио У. Шешум, Сто година од пробијања Солунског фронта. Симпозијум поводом стоте годишњице пробоја Солунског фронта, Битољ 2018, Скопље–Битољ, 2021, 408.

35 А. Урошевић, *Горња Морава и Изморник*, Београд, 1935, 164, 183–184.

36 Село Стагово географски се налази у крајњем јужном делу Косовске котлине. Према антропогеографским истраживањима А. Урошевића, преци Албанаца у Стагову су међу најстаријим досељеницима Косовске котлине. Он њихово досељавање временски лоцира око 1700. године. А. Урошевић, *Косово*, Београд, 1965, 79, 298–299.

37 Варошица бележи значајни пораст становништва следећих деценија османске владавине. Године 1913. у Качанику је било евидентирано 1.200 становника. Н. А. Zorba, *nav. delo*, 36; М. Вујичић, *нав. дело*, 129.

варошица је тридесетих година XIX века већ прерасла у економско средиште оближњих села. Приликом пописа евидентирано је више занатлија, односно становници нису егзистирали само од пољопривреде. У Качанику се бележи досељавање из околних села и каза, али и исељавање. Исељеници су одлазили у Скопље.³⁸

Качаничка нахија у првој половини тридесетих година XIX века била је верски и етнички најхомогенији део Скопске казе, где је муслиманско становништво било заступљено са око 98%.³⁹ У том погледу нахија је више наликовала неким косовским областима, као што су Дреница или Лаб⁴⁰ него непосредном суседству, односно областима Сирињић,⁴¹ Полог и Скопска котлина, које је карактеризовала верска и етничка колоритност. Качаничка нахија је султанским актом из 1895. године била уздигнута на ниво казе. Званични назив био је Каза Орханије.⁴²

Скопска каза, као и ближе и даље суседство, почетком тридесетих година XIX века представљали су верски и етнички колоритну област, која је карактеристична за Македонију и уопште за Балкан у раном XIX веку. У односу на верску структуру хришћанско становништво је представљало

38 Године 1833. Махмуд син Мехмеда са својом породицом из села Рака иселио се у Качаник. Након три године поново се вратио у своје село. Године 1834. педесетогодишњи Абдулфетах син Јакуба са породицом из села Стагово иселио се у Качаник. У седиште Качаничке нахије досељавали су се становници суседних каза. О породици Тахира син Шабана забележено је да је пореклом из Тетовске казе. *Османлиски документи 1/1*, 441–448, 494, 514.

39 К. Prifti, *nav. delo*, 176–178; Н. А. Zorba, *nav. delo*, 36. О етничкој структури села Качаничке нахије види: А. Урошевић, *Косово*, 153, 173, 192, 210–211, 218, 276, 292, 298–300; Ј. Трифуноски, *Качаничка клисура*, 53–95.

40 Област Дреница четрдесетих година XIX века административно је била подељена између Приштинске и Вучитрнске казе. У дреничким селима, која су улазила у састав Приштинске казе, муслиманско становништво представљало је 90,53% становника. У делу који је припадао Вучитрнској кази муслиманско становништво сачињавало је 98%. Лапска област такође је административно била подељена између двеју поменутих каза. Већи део је припадао Приштинској кази, а удео муслиманског становништва био је 96,58%. У делу Лаба који је припадао Вучитрнској кази муслиманско становништво чинило је 87,16% популације. К. Prifti, *nav. delo*, 270, 275.

41 У непосредном суседству Качаничке нахије налазила се мала шарпланинска област Сирињић. Средином четрдесетих година XIX века та област је посебна нахија у Приштинској кази. Године 1844/45. од укупно 315 домаћинстава у дванаест села, 239 домаћинстава су била хришћанска, а 76 муслиманска. К. Prifti, *nav. delo*, 267. Оваква етничка структура остаје до краја османске владавине. О Сирињићу види: А. Урошевић, *Шарпланинска жупа Сирињић*, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет 1 (1948)*, 115–176.

42 *Салнаме на Вилаетот Косово 1896/1897 година*, превод Д. Ѓоргиев, А. Шериф, Скопје, 2012, 243.

већину. У кази, изузимајући Качаничку нахију, хришћанско становништво сачињавало је 56,67%. Већина хришћанског живља у Скопској котлини живела је у великим селима у подножју Скопске Црне Горе, у више села у сливу Маркове реке – јужно и југоисточно од града, као и у бројним читлацима око града и Скопског поља – у Блатији.⁴³

Хришћанско становништво, осим у граду Скопљу, живело је и у 116 села у кази. У 66 села живело је само хришћанско становништво, а у осталима заједно са муслиманским живљем. Следећих деценија, до краја османске владавине, бележи се исељавање хришћанског становништва из одређених села са хетерогеном верском и етничком структуром. То су села: Батинци, Љубош, Малчиште, Моране, Доње Свиларе, Никиштане, Јазирце, Глумово, Буковић, Доњи Коњари и Текија. У споменутим селима 1833. било је укупно 114 хришћанских домаћинстава са 686 становника.⁴⁴ Хришћани из ових села најчешће су се селили у Скопље или пак у оближња већа хришћанска села. Тако, примера ради, последњи хришћански становници у селу Глумово иселили су се у село Вучидол у Скопској котлини седамдесетих година XIX века,⁴⁵ хришћани из Никиштана преселили су се у суседна села Ново Село и Бразда,⁴⁶ док су се хришћански становници из Доњег Свилара⁴⁷ преселили у суседно Кучково.⁴⁸

У селима са мешовитим верским и етничким саставом, број хришћанског становништва најчешће је стагнирао или опадао. Као типичан пример навешћемо село Љуботен, на јужним падинама Скопске Црне Горе, које је почетком тридесетих година XIX века било верски и етнички мешовито село.⁴⁹ У селу је било евидентирано 26 муслиманских домаћинстава са 95 мушких чланова, око 190 становника; и осам хришћанских домаћинстава

43 Област Блатија је пространа равница која заузима југоисточни део Скопског поља. Ј. Трифуноски, *Скопско поље*, 6.

44 У селима Буковић и Малчиште било је само по једно хришћанско домаћинство, док је у селима Доње Свиларе, Никиштане, Глумово, Јазирце и Текија било мање од десет домаћинстава.

45 Исељенике из Глумова Трифуновски бележи и у Пологу у селу Волковија. Ј. Трифуноски, *Скопско поље*, 92; исти, *Полог, антропогеографска проучавања*, Београд, 1976, 163.

46 Ј. Трифуноски, *Сеока насеља Скопске котлине*, 97–99.

47 Од укупно пет домаћинстава у селу Доње Свиларе у периоду 1832/33. године у суседна Горње Свиларе, Ново Село и Кучково иселили су се три домаћинства. У Доњем Свилару пописни подаци потврђују каснија антропогеографска истраживања. *Османлиски документи 2/1*, 326–327

48 Ј. Трифуноски, *Сеока насеља Скопске котлине*, 95.

49 О етничкој структури у селу Љуботен види: Ј. Трифуноски, *Скопска Црна Гора, природна средина. Прошлост насеља, становништво и привреда*, Скопје, 1971, 93–96.

са 26 мушких чланова и око 52 становника,⁵⁰ односно од укупног броја домаћинства у селу, 76,5% била су муслиманска, а 23,5% хришћанска. У односу на проценат становништва, 78,5% били су муслимани, а 21,5% хришћани. У следећим деценијама село је задржало своју мешовиту верску и етничку структуру, али са динамичним прираштајем броја муслиманског становништва на супрот стагнацији броја хришћанског. Почетком XX века, према теренским истраживањима Светозара Томића, у селу је било „86 кућа Арнаута и осам егзархијских домова”,⁵¹ односно 91,5% домаћинства била су муслиманска и 8,5% хришћанска. Слична структура види се и у бугарској пописној евиденцији из 1916. године, где је у Љуботену било укупно 779 становника од којих 694 Албанца и 85 Бугара,⁵² односно 89% били су муслимани, а 11% хришћани. У периоду од готово једног столећа етничке промене у селу су се одвијале релативно споро, али са бржим демографским растом муслиманског становништва у поређењу са хришћанским.

Слични су били процеси и у селу Пагаруша у области Каршијак, у сливу Маркове реке. Према регистру из 1833. године, у селу су била 33 муслиманска и три хришћанска домаћинства.⁵³ У следећим деценијама број муслиманског становништва бележио је стални демографски раст, док је број хришћанског становништва опадао, односно смањивао се као последица исељавања. Исељеници из Пагаруше, средином XX века, срећу се у неколико села у Скопској котлини.⁵⁴ До краја XIX века у селу су остала три хришћанска домаћинства⁵⁵ са 15 становника.⁵⁶ Почетком XX века, према Јовану Хаџи

50 Н. А. Zorba, *nav. delo*, 36.

51 С. Томић, *Скопска Црна Гора, антропогеографска и етнографска студија*, Београд, 1905, 508. Ђорче Петров бележи да је двадесетих година XIX века у Љуботену било 70 кућа од којих пет бугарских, а остале арнаутске. Г. Петров, *Материјали за проучавање на Македонија*, Софија, 1896, 540.

52 Д. Г. Гаджанов, *нав. дело*, 1993, 250.

53 Н. А. Zorba, *nav. delo*, 35; *Османлиски документи 1/1*, 314–319; *Османлиски документи 2/1*, 357.

54 Ј. Трифуноски, *Слив Маркове Реке, антропогеографска истраживања*, Скопје, 1958, 162.

55 Г. Петров, *нав. дело*, 520.

56 В. Кънчов, *Македонија, етнографија и статистика*, Софија, 1900, 209.

Васиљевићу, у Пагаруши од 95 кућа само су две биле православне,⁵⁷ са 14 становника.⁵⁸ У Скопској кази има више сличних примера.

Постоје и супротни примери, где су се хришћани налазили у окружењу муслиманског становништва, али се примећивао њихов континуирани пораст. Такав је пример села Матка, у којем је 1833. било евидентирано осам хришћанских домаћинстава са 23 мушка члана, од којих једанаест одраслих платилаца пореза и десеторо деце. У наведеном селу је живело приближно 46 хришћанских становника. Хришћани у Матки сачињавали су 36% сеоског становништва. Просечно, у једном хришћанском домаћинству у селу Матка живело је 5,75 чланова.⁵⁹ Следећих деценија, до краја османске владавине, бележи се континуирани раст броја хришћанског становништва у селу.

Карактеристично је што се у више малих хришћанских села, односно читлуцима, који су се налазили око града, бележи опадање броја становништва током XIX века. Чифчије, без своје земље, лако су се селиле у суседна села или пак у Скопље. С тим у вези, карактеристична су села из непосредне околине града, као на пример: Злокућани (*Izlokukān*), Тафталице (*Taftalica*), Кисела Вода (*Ekşi Su*) и др. У споменутиим селима 1833. живело је 51 хришћанско домаћинство са 151 мушким чланом,⁶⁰ или приближно 302 становника. У селима Тафталице и Кисела Вода су била и четири ромска домаћинства. Године 1913. у ова три села регистровано је укупно 174 становника,⁶¹ односно опажа се опадање броја за 42%.

На основу пописних података можемо да закључимо да се хришћанско становништво у Скопској кази, у периоду од почетка тридесетих година XIX века до балканских ратова, по правилу највише бројно увећавало у релативно великим хомогеним хришћанским селима. Типичан пример представља једанаест села у подручју Скопске Црне Горе,⁶² у којима је број хришћанског становништва у периоду 1833–1913. увећан за чак 119%.

57 Ј. Хаџи Васиљевић, *Скопље и његова околина, историјска, етнографска и културно-политичка излагања*, Београд, 1930, 264. Хаџи Васиљевић помиње и то да су село насељавали само Срби, и да су осим две православне куће, остали били муслиманске вере, Торбеши. О етничкој структури и миграцијама у Пагаруши види: Ј. Трифуноски, *Слив Маркове Реке*, 161–164.

58 Последњи православни становници села иселили су се након Другог светског рата. Ј. Хаџи Васиљевић, *Муслимани наше крви у Јужној Србији*, Београд, 1924, 25.

59 Н. А. Зорба, *нав. дело*, 34–35.

60 *Исто*, 33–34.

61 М. Вујичић, *нав. дело*, 131–132.

62 Односи се на села: Горњани, Бањани, Чучер, Бразда, Глуво, Мирковци, Кучевиште, Побожје, Бродец, Љубанци и Љуботен.

Табела 1. Пораст укупног броја хришћанског становништва Скопске Црне Горе у периоду 1833–1913. године

Село	Процењени број хришћана 1833.	Пописани број становника 1913.	%
Горњани	92	288	+ 213
Бањани	286	707	+ 147
Бразда	272	409	+ 50
Глуво	318	507	+ 59
Чучер	304	809	+ 166
Мирковци	386	937	+ 143
Кучевишта	904	1.492	+ 65
Побожје	236	680	+ 188
Бродец	154	338	+ 119
Љубанци	424 ⁶³	1.248	+ 194
Љуботен	52	85	+ 63
Укупно	3.428	7.500	+ 119

Једно хришћанско домаћинство у Скопској кази почетком тридесетих година XIX века у просеку је имало је 6,58 чланова, док је просек броја чланова једног сеоског хришћанског домаћинства 6,98. У Скопској кази најбројнија су хришћанска домаћинства у подножју Скопске Црне Горе у селима: Горњани, Чучер, Страчинци, као и у малом селу Осинчани у сливу Маркове реке, где је просек негде између девет и десет чланова.⁶⁴

63 У укупан број становника села Љубанци у 1833. години урачунати су и становници села Лопушане. Мало село Лопушане (*Libuṣhane*), 1833. године имало је седам хришћанских породица (*Османлиски документи 2/1*, 250–251). Село се налазило северно од Скопља у подножју Скопске Црне Горе између села Љубанци и Радишани. Вероватно су се до средине XIX века становници села преселили у блиско суседно село Љубанци. Ј. Трифуноски, *Скопска Црна Гора*, 90–91.

64 Н. А. Zorba, *nav. delo*, 33–34.

У Скопској кази, осим у граду Скопљу, муслиманско становништво је у компактним групама живело у 94 оближња села. Већином је живело западно од Скопља, у Скопском Дервену, јужно од града у сливу Маркове и Кадине реке. Највеће село настањено муслиманским становништвом било је Рашче са приближно 474 становника.⁶⁵ Повећа муслиманска села била су Брест у Скопској Црној Гори са 39 домаћинстава и око 386 становника, Бојане у Скопском Дервену са 59 домаћинстава и 442 становника, Блаце са 49 домаћинстава и 322 становника, као и осам ромских домаћинстава односно приближно 352 становника.⁶⁶ Остала муслиманска села у кази имала су мање од 350 становника.

Следећих деценија примећује се континуирани раст броја муслиманског становништва у кази. Разлог томе лежи у природном прираштају, али и досељавању. У зависности од географског положаја, аграрних услова и других разлога примећује се и различита стопа раста у селима са муслиманским становништвом. У наставку навешћемо неколико примера. Село Мојанци,⁶⁷ лоцирано у југоисточном подножју Скопске Црне Горе, 1833.

65 Село наставља да буде једно од највећих муслиманских села и касније, тако да је 1916. у Рашчу било 1.083 становника. Д. Гаджанов, *нав. дело*, 250.

66 Н. А. Zorba, *нав. дело*, 29–35.

67 У историографским радовима често се користе антропогеографски радови који заиста нуде веома богат изворни материјал. Међутим, што се миграција тиче, могу се приметити одређене непрецизности и грешке. Усмена традиција међу становништвом у вези са иселавањима и досељавањима, у поређењу са османском пописном евиденцијом из тридесетих и четрдесетих година XIX века неретко је магловита, непрецизна, а често и нетачна. Тако је антропогеограф Јован Трифуноски спроводио у селу теренска истраживања 1954. године. На основу разговора са сељацима у Мојанцима и околним селима аутор наводи: „Македонци у првој половини XIX века, око 135 година раније (око 1820. године, односно десетак година пре османског пописа – прим. Б. И.), примили су једног Арбанаса да буде говедар. Он се звао Адем. У селу се оженио македонском девојком. Тако је основао данашњи арбанашки род Демовци. Отприлике средином века у Мојанце доселили су се и преци другог арбанашког рода под именом Идризовци или Ашани. Због умножених Арбанаса, Македонци су се из Мојанаца у потпуности иселили. Последњи Македонци из села Мојанци, како се о томе говори, иселили су се једне ноћи за време српско-турског рата 1878. године. Отишли су у Србију.” Ј. Трифуноски, *Сеоска насеља Скопске котлине*, 23. Османска пописна евиденција из 1832/33. године даје сасвим другачију представу о верској и етничкој структури села Мојанци и о миграцијама. Уколико пратимо оно што је Трифуноски записао, требало би да очекујемо да у селу има само једна муслиманска породица поменутог Адема, досељеног око 1820. године, оснивач најстаријег албанског рода у селу. Међутим, у регистру је евидентирано укупно седамнаест муслиманских породица. Поменути пописи у селу не евидентирају хришћанско становништво, односно у селу је било евидентирано само муслиманско становништво. Тако констатација Трифуноског, да су се последњи Македонци из села иселили 1878. године, чини се нетачном, односно није потврђена изворним пописним подацима. В. Ilievski, *Migrations in the Skopje Valley in the 19th century between Jovan F. Tri-*

имало је седамнаест домаћинстава и 83 евидентирана мушка члана, око 166 становника. До 1845. број домаћинстава се увећао на 21.⁶⁸ У селу је живело само муслиманско становништво. У селу је 1913. било 185 становника.⁶⁹ Последњих осам деценија османске владавине број муслиманског/албанског становништва у селу Мојанци увећао се за 11%. Суседно село Орланци имало је много већи раст становништва. Године 1833. било је девет муслиманских домаћинстава и око 72 становника, док је 1845. број домаћинстава опао на осам.⁷⁰ Следећих деценија број становника у селу бележи стални раст и 1913. у селу је било 146 становника, муслиманских Албанаца.⁷¹ У периоду од осам деценија, од 1833. до 1913. године број становника у селу Орланци повећао се више него двоструко.

Највећи пораст броја становништва у поменутом пропраћеном периоду бележи се у селима са муслиманским становништвом у области Каршијак, у поречју Маркове и Кадине реке. Типични пример је село Елово (*Ehlova*), у скопској Торбешији, у којем су 1833. била регистрована 32 муслиманска домаћинства са 120 мушких чланова,⁷² или приближно 240 становника. Следећих осам деценија до краја османске владавине поменуто село има заиста високу стопу пораста становништва. Године 1913. у Елову је живело укупно 827 становника,⁷³ што представља пораст од 244%. Разлог оваквог раста су вероватно висока стопа природног прираштаја, али и досељавање.⁷⁴

Једно муслиманско домаћинство у селима Скопске казе у просеку је бројало 6,80 чланова. Више села је надмашивало овај просек. Највећи просечни број чланова према пописном регистру из 1833. године, односно десет

funoski's anthropogeographic research and the historical sources, EthnoAnthroZoom, Journal of the Institute of Ethnology and Anthropology 21 (2021), 265.

68 *Турски документи за историјата на Македонија, пописи од XIX век, књига VI, том 2*, превод и коментари Д. Ѓоргиев, Скопје, 2019, 464–480.

69 М. Вујичић, *нав. дело*, 131.

70 *Турски документи за историјата на Македонија, пописи од XIX век, књига VI, том 1*, превод и коментари Д. Ѓоргиев, Скопје, 2002.

71 М. Вујичић, *нав. дело*, 131. О етничкој структури села Орланци види: Ј. Трифуноски, *Сеоска насеља Скопске котлине*, 24–25.

72 Н. А. Зорба, *нав. дело*, 35. *Османлиски документи 1/1*, 353–359. Слична стопа прираста становништва бележи се и у суседним селима Умово, Цветово, Доњи Количани и др.

73 М. Вујичић, *нав. дело*, 132.

74 О пореклу становништва у селу Елеову и миграцијама види: Ј. Трифуноски, *Слив Маркове Реке*, 181–182.

чланова по домаћинству, имала су села Танушевци у Скопској Црној Гори, Барово у сливу Маркове реке и Страчинци у подножју Скопске Црне Горе.⁷⁵

Османска пописна евиденција из 1833. бележи и ромско становништво у селима Скопске казе. Ромско становништво, хришћанско и муслиманско, најчешће по неколико домаћинстава, живело је у 43 села Скопске казе. Села са највећим бројем ромског становништва била су Горњи Коњари, Белимбегово, Студеничани, Огњанци, Кадино Село, Ибраимово (данашњи Петровац), Хусеин Шах (данашњи Сарај). У осталим селима било је мање од пет ромских домаћинстава. У селима Скопске казе живело је укупно 161 ромско домаћинство муслиманске и хришћанске вероисповести.

Следећих деценија, до краја османске владавине, демографски процеси у Скопској кази биће прилично динамични.⁷⁶ Процентуална заступљеност хришћанског становништва опашће испод 50%, док ће муслиманско становништво бележити постепени раст, нарочито након 1876/78. године, када су у казу насељене муслиманске избеглице познате под именом мухацири (*tuhacirler*), са балканских територија које је османска држава изгубила у другој половини XIX века. Након балканских ратова демографски процеси одвијали су се у обрнутом смеру.

РЕФЕРЕНЦЕ

Објављени извори

1. *Османлиски документи за историјата на Македонија, пописи од XIX век. Скопски санџак – каза Скопје 1832/33, књига 1, део 1*, предговор и коментари М. Бислими, А. Шериф, И. Ибраими, Скопје, 2020.
2. *Османлиски документи за историјата на Македонија, пописи од XIX век на христијанското население, Скопски санџак – каза Скопје 1832/33, књига 2, део 1*, предговор и коментари А. Шериф, Скопје, 2021.
3. Г. Петров, *Материјали за проучување на Македонија*, Софија, 1896.
4. *Салнаме на Вилаетот Косово 1896/1897 година*, превод Д. Ѓоргиев, А. Шериф, Скопје, 2012.
5. *Турски документи за историјата на Македонија, пописи од XIX век, књига VI, том 1*, превод, редакција и коментар Д. Ѓоргиев, Скопје, 2002.

75 У Качаничкој нахији у малом селу Нећавце у пет домаћинстава била су евидентирани 33 мушка члана, приближно 66 становника, односно у просеку једно домаћинство у селу је имало 13 становника. У Качаничкој нахији просечно једна муслиманска породица имала је 7,74 чланова. Н. А. Zorba, *nav. delo*, 36; *Османлиски документи 1/1*, 474–475.

76 О демографским кретањима у граду Скопљу и у кази за време XIX века: М. Inbaşı, *The City of Skopje and its demographic structure in the 19th century*, *Turkish Review of Balkan Studies* 8 (2003), 279–299.

6. *Турски документи за историјата на Македонија, пописи од XIX век, књига VI, том 2*, превод и коментари Д. Ѓоргиев, Скопје, 2019.
7. *Турски документи за историјата на Македонија, пописи од XIX век. Скопски санџак – Тетовска каза 1832/33, књига 1, том 1*, предговор и коментари А. Шериф, М. Бислими, И. Ибраими, Скопје, 2019.
8. *Скопска епархија 1912. године*, приредил У. Шешум, Сто година од пробијања Солунског фронта. Симпозијум поводом стоте годишњице пробоја Солунског фронта, Битољ 2018, Скопје–Битољ, 2021, 371–419.

Литература

1. E. Akarli, *Ottoman Population in Europe in the Nineteenth Century. Its Territorial, Racial and Religious Composition*, Wisconsin, 1972.
2. N. A. Bakircilar, *Kalkandelen Kazasi'nin Yoklama Defteri (1836–1842) üzerine değerlendirilmeler / An Assessment of "Yoklama Defteri" of Kalkandelen District (1836–1842)*, Osmanlı dönemi Balkan Şehirleri, 1, Ankara, 2017, 357–377.
3. M. Bislimi, *Breza registër I popullsisë 1831*, Shkup, 2018.
4. A. Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb, 1999.
5. М. Вујичић, *Речник места у ослобођеној области Старе Србије. По службеним податцима*, Београд, 1914.
6. Д. Гаджанов, *Мјусюманското население в новоосвободените земи. Научна експедиција Македонија и Поморавието 1916 г.*, съст. П. Хр. Петров, София, 1993.
7. Д. Ѓоргиев, *Демографската и социо-економската структура на Скопје во средината на XIX век*, Историја 1–2 (2002), 31–40.
8. Исти, *Танзиматот и немуслиманите во Македонија*, Скопје, 2019.
9. H. A. Zorba, *1833 Tarihli Nüfus Defterine Göre Üsküp Kazasi'nin Demografik Yapisi / Demographic Structure of Skopje from the 1833 Register*, Mediterranean Journal of Humanites VIII/1 (2018), 23–40.
10. Б. Илиевски, *Демографске карактеристике Скопског Дервена у периоду 1832/33. до 1913. године*, Српске студије 11 (2020), 131–149.
11. Isti, *Migrations in the Skopje Valley in the 19th century between Jovan F. Trifunovski's anthropogeographic research and the historical sources*, EthnoAnthroZoom, Journal of the Institute of Ethnology and Anthropology 21 (2021), 259–277.
12. M. Inbaşı, *The City of Skopje and its demographic structure in the 19th century*, Turkish Review of Balkan Studies 8 (2003), 279–299.
13. М. Јагодић, *Хришћани досељеници у Скопљу 1845: прилог проучавању миграција у Старој Србији*, Зборник радова Српски народ на Балканском полуострву од 6. до 20. века, Ниш, 2014, 37–51.
14. В. Кънчов, *Македония, етнография и статистика*, София, 1900.
15. E. Z. Karal, *Osmali İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara, 1997.
16. K. Karpat, *Ottoman Population 1830–1914. Demographic and Social Characteristics*, Wisconsin, 1985.

17. K. Prifti, *Popullsia e Kosovës 1831–1912*, Tiranë, 2014.
18. S. Shaw, *The Ottoman Census System and Population, 1831–1914*, *International Journal of Middle East Studies* IX/3 (1978), 325–338.
19. П. Тодоров, *Скопје од почетокот на XIX век до крајот на османлиското владеење*, необјављена докторска дисертација, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филозофски факултет, Скопје, 2013.
20. С. Томић, *Скопска Црна Гора, антропогеографска и етнографска студија*, Београд, 1905.
21. Ј. Трифуноски, *Качаничка клисура, антропогеографска испитивања*, Београд, 1950.
22. Исти, *Полог, антропогеографска проучавања*, Београд, 1976.
23. Исти, *Сеоска насеља Скопске котлине*, Скопље, 1964.
24. Исти, *Слив Маркове Реке, антропогеографска истраживања*, Скопје, 1958.
25. Исти, *Скопска Црна Гора, природна средина. Прошлост насеља, становништво и привреда*, Скопје, 1971.
26. Исти, *Скопски Дервен, антропогеографска испитивања*, Београд, 1954.
27. Исти, *Скопско поље, антропогеографска испитивања*, Београд, 1955.
28. А. Урошевић, *Горња Морава и Изморник*, Београд, 1935.
29. Исти, *Косово*, Београд, 1965.
30. Исти, *Шарпланинска жупа Сиринић*, Годишен зборник на Филозофскиот факултет 1 (1948), 115–176.
31. Ј. Хаџи Васиљевић, *Муслимани наше крви у Јужној Србији*, Београд, 1924.
32. Исти, *Скопље и његова околина, историјска, етнографска и културно-политичка излагања*, Београд, 1930.
33. T. H. Hollingsworth, *Historical Demography. The sources of History: Studies in the uses of Historical Evidence*, Cambridge, 1969.

THE POPULATION OF THE SKOPJE KAZA IN THE THIRTIES OF THE XIX CENTURY (HISTORICAL DEMOGRAPHIC REVIEW)

Summary:

The Skopje kaza, along with its immediate and distant neighborhoods, in the early 1830s was a religiously and ethnically colorful area, which is characteristic for most of the Balkans in the early 19th century. According to the register of the Ottoman census from 1833, there were 9,721 Muslims living in the Skopje region, 11,425 non-Muslims (Raja), 861 Roma (Muslims and non-Muslims) which belonged to the male population. Assuming that the number of the female popu-

lation was the same as that of the male and according to the statistics, there were 19,442 Muslims, 22,850 non-Muslim (Christians and Jews) and 1,722 Roma, or 44.17% of the total population were Muslims, 51.91% non-Muslims (Christians and Jews) and 3.91% Roma people. The most religiously and ethnically homogeneous part of the Skopje kaza was the Kačanik nahiya.

According to the same register from 1833, the city of Skopje itself had a total number of 4,539 male inhabitants, or approximately a total population of 9,078, which represented 20.40% of the total population in the kaza. In the city, the majority was Muslim population, which numbered 1,235 households with 2,692 male members, or including the female population, approximately 5,384 inhabitants. The Christian population lived in 24 mahallahs with a total of 566 households, 1,301 male members, and about 2,602 inhabitants. Along with Christians and Muslims in Skopje, there were also Romani people and Jews registered in fewer numbers.

In the coming decades until the end of the Ottoman rule, the demographic processes in the Skopje kaza will be quite dynamic. The percentage of the Christian population will fall below 50%, while the Muslim population will increase gradually, especially after 1876/78, when the kaza will be inhabited by Muslim refugees from Balkan territories that the Ottoman Empire had lost in the second half of the 19th century. After the Balkan wars, demographic processes will go in the opposite direction.